

IV. DİN ŞÛRASI

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ
12 - 16 Ekim 2009 Ankara

ANKARA - 2009

BİLGİ EDİN(DİR)ME ARACI OLARAK HUTBE

Zülfikar DURMUŞ*

1. GİRİŞ

Din, vahiy, peygamber gibi olgular daima insan ve onun iyiliği; ahlâklı, dürüst ve erdemli bir hayat yaşaması için vardır. Yüce Yaratıcı, evreni emrine sunduğu insanı yaratıp başıboş bırakmamıştır. Kullarına rahmet ve şefkatle yaklaşmayı kendisine ilke edinen bütün bir evrenin sahibi Yüce Allah zamanla başta nefis, şeytan, kötü çevre gibi faktörlerin etkisinde kalarak tevhidden uzaklaşan, yani kendine yabancılaşan insanlara/topluluklara vahiy ve peygamberleri vasıtasıyla “dosdoğru yol”u göstermiştir. Nitekim en son vahiy manzumesi olan Kur’an kendisinin fonksiyonelliğini şöyle deklare etmektedir: “*Bu Kur’an dosdoğru yolu göstermektedir...*”⁶²⁴

Yaygın din eğitim ve öğretiminin yapıldığı merkezî mekânların başında câmi/mescit gelmekte; câmi içinde de vaazla birlikte hutbe ilk iki sırada yer almaktadır. Bu durum irşâdın en önemli ve etkili enstrümanlarından ikisi olarak güncelliklerini yitirmeden devam etmekte ve de edecektir. Ancak bu tebliğ, “**hutbeler**” konusu ile sınırlı olduğu için tespit, değerlendirme ve önerilerimiz hutbelere ilişkin olacaktır.

Hem bir ibadet hem de çok önemli bir bilgi edin(dir)me aracı olan hutbe, sözlükte “bir topluluk karşısında yapılan etkileyici konuşma” anlamına gelir. Terim olarak ise Cuma namazı öncesi ve bayram namazları sonrasında topluluğa hitaben yapılan vaaz ve öğüdü içeren konuşmayı ifade eder. Konuşmayı yapan kişiye ise **hatîp** denir. Söz-

* Doç. Dr., İnönü Üniv. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, zdurmus@inonu.edu.tr
624 İsrâ 17/9.

lük ve terim anlamından da anlaşılacağı gibi hutbenin değişmeyen üç unsuru vardır: Hatip, konu ve dinleyici.

*“Hutbe” kelimesi Kur’an’da literal anlamda geçmemekle beraber içerik/anlam olarak söz konusu edilmektedir: “Ey müminler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman derhâl alışverişi bırakıp Allah’ı anmaya koşun! Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”*⁶²⁵ Ayette yer alan “Allah’ı anma/zikir” ifadesi pek çok müfessir tarafından “hutbe” olarak anlaşılıp yorumlanmıştır.⁶²⁶ Hutbe kelimesi hadislerde literal anlamda açıkça zikredilmekle beraber Hz. Peygamber “...İmâm (minbere) çıktığı zaman melekler gelip zikri dinlerler.”⁶²⁷ buyururken “zikir”le hutbeyi kastetmiştir. Dolayısıyla Cuma namazını diğerlerinden ayıran ve onu önemli yapan hususun hutbe olduğunu söyleyebiliriz. Hutbe Cuma namazının olmazsa olmazı olup sıhhat şartlarından-
dır.⁶²⁸

Hutbelere ilişkin olan tebliğin içeriği ve sınırları: **I**) mevcut durum tespiti, **II**) sorunları ve sorunların kaynakları, **III**) bunlara yönelik somut çözüm önerileri şeklindedir.

2. MEVCUT DURUM TESPİTİ

Bilindiği üzere bilgi elde etme yollarından biri de gözlem ve tecrübedir. Hutbelere ilişkin olarak yapacağımız mevcut durum tespiti, hem şahsî gözlem ve tecrübelerimize hem de gerek entelektüel donanıma sahip kişilerle, gerekse cami cemaatiyle yaptığımız görüşmeler esnasında dile getirilen tenkit ve tavsiyelere dayanmaktadır. Dolayısıyla bu tespitlerin rasyonel bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

2.1. Hutbeler uzun tutulmaktadır:

Hutbelerin zaman zaman uzun tutulduğuna tanık olmaktayız. Bu durumda mesai saatine yetişmek isteyen kişiler bir an önce hutbenin bitirilmesini, Cuma namazının kıldırılmasını isteyip mesaiye yetişmeyi düşünmektedir. Bu durumdaki bir insanın psikolojisinin iyi

625 Cum’a 62/9.

626 Taberî, Câmîu’l-Beyân, Beyrut 1992, XII, 96; Mâtürîdî, Te’vilâtü Ehli’s-Sünne, Beyrut 2005, X, 13; Cessâs, Ahkâmü’l-Kur’an, Beyrut 1993, III, 667; İbn Atiyye, el-Muharrerü’l-Vecîz, Beyrut 2001, V, 309; Beyzâvî, Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl, Beyrut 1988, II, 493; Neseî, Tefsîru’n-Neseî, İstanbul 1984, IV, 256; Ebû Hayyân, el-Bahrü’l-Muhîr, Beyrut 2002, VIII, 373; Mevdûdî, Tefhîmü’l-Kur’an, (ter. Heyet), İst. 1991, VI, 306.

627 Buhârî, “Cum’a”, 31; Müslim, “Cum’a”, 10; Tirmizî, “Cum’a”, 6.

628 İbnü’l-Cevzî, Zâdü’l-Mesîr, Beyrut 2002, VIII, 55. Hutbeyle ilgili derli toplu bilgi için bk. Baktır, Mustafa, “Hutbe”, DİA, İstanbul 1998, XVIII, 425-428.

tahmin edilmesi bir başka ifadeyle empati yapılması (bireyin bir başkasının duygu ve düşüncelerini kendi zihniyle anlamaya çalışması) gerekir. Böyle kişiler ne okunan hutbeyi, nasihati can kulağıyla veya içselleştirerek dinleyebilir ne de kıldığı namazı huşu ile kılabılır!

Hutbenin Türkçe nasihate yönelik kısmı uzatıldığı gibi, Arapça metin kısmı da gereğinden çok uzatılmaktadır. Halbuki Hz. Peygamber hutbelerinde kalıplaşmış belli ifadeleri her zaman tekrarlamamış, şartlara göre icra etmiştir.⁶²⁹ Fukahâ da hutbenin rükünlerinin icra edilmesi gerektiğini vurgulamış, bunun dışında hutbeyi uzatmaktan ve genelin anlamadığı ifadeler kullanmaktan kaçınılmasını tavsiye etmişlerdir.⁶³⁰

Hutbenin uzun tutulmasının başlıca gerekçelerinden biri “İnsanlar camiye haftada bir geliyor onları bulmuşken daha çok bilgi vermeliyim.” adına yapılmış olmasıdır. Oysa bu durum zaten haftada bir camiye gelenleri soğutabilmektedir.

2.2. Cümleler uzun ve dağınık olmaktadır:

Hatibin okuduğu metni anlaması ve muhataplarına anladığını anlatması mesajın net olarak iletilmesinde vazgeçilmez bir husustur. Bu sebeple cümlenin başı ile sonu belli olmalıdır. Ne yazık ki hatiplerin buna dikkat ettiği söylenemez. Öyle hutbeler dinliyoruz ki cümlenin başı ile sonunu ayırt edemiyoruz. Dolayısıyla meslekten bir dinleyici olarak bizler bile hatibin ne dediğini anlayamamaktayız. Kimi hatipler elindeki yazılı metnin konusunun dışına çıkıp -sözüm ona- metne kendi duygu, düşünce ve hislerini katarak daha etkili olma adına bunu yapınca kelimeler, kavramlar, cümleler adeta havada uçmaktadır.

2.3. Konuya hâkim olun(a)mamaktadır:

Konuya hâkim olunamamasının en önemli nedenlerinden biri metnin hatip tarafından hazırlanmaması, bir diğeri ise konu seçimine dikkat edilmemesidir. Hatip kendi hazırladığı metni daha önceden okumadan minbere çıkmaktadır. Böyle bir izlenimin alınmış oluşu hatibin elindeki metni okumasından anlaşıldığı gibi, namaz çıkışında

629 Hz. Peygamber’in îrâd ettiği hutbe örnekleri için bk. Koçyigit, Talat, İslami Davetin Mahiyeti ve Hazreti Peygamberin Hutbeleri, Ankara 1994, s. 237 vd.

630 Günümüz hutbelerinde okunan duaların kaynağı, tahlil ve tenkidi için bk. Görgülü, H. Ali, “Hz. Peygamber’in Hutbede İzlediği Metod ve Günümüzde Hutbe Uygulamaları”, SDÜİFD., Yıl: 1996 (Isparta), Sayı: 3, s. 201 vd.

kimi cemaat bu durumu kendi arasında eleştiri konusu yapabilmektedir.

Hatip konuşma sanatında ne kadar yetenekli olursa olsun ve ne kadar etkili konuşursa konuşsun, eğer anlatacağı konuyu yeterince bilmiyorsa, dinleyicileri aslı esası olmayan, havadan sudan bir takım beylik laflarla meşgul etse bile, hitabeti asla başarılı sayılamayacağı gibi emanet olarak tevdi edilen irşâd görevini de yerine getirmiş sayılamaz!⁶³¹

2.4. Hutbede ayetlere yeterince yer verilmemektedir:

Çok sık rastlanan bir durumdur bu. Aynı şey hadisler için de geçerlidir. Oysaki hutbenin temeli ayet ve onun pratiği konumundaki sünnet/hadislerden oluşmalıdır. Nitekim Allah Resûlü'nün hutbeleri incelendiği zaman bunun böyle olduğu müşahede edilecektir. Sahih hadis kaynaklarından öğrenildiğine göre Hz. Peygamber hutbelerinde çoğu zaman Kur'an ayetlerini okumakla yetiniyor veya konuşmasının çoğunluğunu Kur'an ayetleri oluşturuyordu. Nitekim Câbir b. Semura isimli sahâbî Allah Elçisi'nin hutbelerinde Kur'an okuduğundan ve Allah'ı anıp insanlara öğüt verdiğinden bahseder.⁶³²

Okunan her ayet ve nakledilen her hadisin açıklanması, dinin genel çerçevesi içinde kalınmak şartıyla çağdaş problemlere ışık tutacak şekilde yorumlanması gerekir. Şu husus unutulmamalıdır ki cemaatin doğruluğu hatiplerin doğruluğuna bağlıdır. Okunan her hutbe Allah katında sorumluluğu gerektirir. İnsanları etkiledikleri ve insanların da hutbelerinden etkilendikleri oranda hatipler mükâfat alacaklardır.

Bu konudaki en önemli problemlerden biri de hutbe başında okunan ayete hutbe süresince hiç yer verilmemesidir. Nadiren okunduğu durumda da hutbenin en sonunda sadece meal olarak okunup hutbe bitirilmektedir. Çokça müşahede ettiğimiz bir durumdur bu. Bu durumun en son örneğini 24. 07. 2009 tarihinde Kayseri'de okunan hutbede gözlemladim.

2.5. Türkiye'nin hemen her yerinde hutbelerin konusu aynı olmaktadır:

Bütün bölgelerde tek tip okunan hutbe metinleri, ideal bir yöntem değildir. Böyle bir uygulama, kısa vadede dinî konularda bir bü-

631 Daha geniş bilgi için bk. Koçyiğit, s. 183-192.

632 Müslim, "Cum'a", 34; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 85.

tünlüğün sağlanması, birlik ve beraberliği bozucu keyfiliğin önlenmesi, hutbe hazırlamada yeterince bilgi ve becerisi olmayan hatiplere yardımcı olunması gibi bazı pratik faydalar sağlayabilir. Fakat uzun vadede bu durum, hutbenin vazgeçilmez unsurlarından olan cemaatin eğitim ve kültür düzeyinin ihmal edilmesi, aynı konu her yerde aktüel olamayacağından cemaatin konuya ilgi duymaması, hutbe hazırlama sorumluluğu bulunmayan hatibin tembelliğe alışıp düşünme ve üretkenlikten uzak kalması, bölge insanlarına özel konuların işlenmemesi, güncel olaylar hakkında cemaatin aydınlatılıp doğru olana kanalize edilmemesi gibi olumsuzlukları beraberinde getirir.⁶³³ Özellikle cemaatin anlayış seviyesi ve farklı bölgesel sorunlar dikkate alınmadan hazırlanan tek tip hutbeler, hem hatibi hem de muhatabı pasif bir alıcı-verici konumuna düşürür.⁶³⁴

Her ne kadar hazır hutbe metni uygulaması hatiplerin işini kolaylaştırmışa benziyorsa da diğer taraftan onların cemaat nazarında meslekî formasyon açısından dinî bir otorite olarak itibarlarını sarsmakla kalmamakta, kendilerine öz güven sağlamadığı gibi imajlarını da olumsuz yönde etkilemektedir.⁶³⁵

Hutbelerin hazırlanması il müftülüklerine bırakılmış olsa da, hutbeler genellikle her yıl aynı dönemlerde aynı konular/husular gündeme getirilecek şekilde belirli gün ve haftaların oluşturduğu gündeme göre hazırlanmakta, içerik itibariyle cemaatin aydınlanmasında yeterli olmamaktadır. Belli ve sınırlı/sayıli ayetler ekseninde hutbelerin hazırlanıp takdim edildiğinin dışında Kur'an'ın bir bütün halinde hutbelerde konu edildiğine rastlanmamaktadır. Yine yanlış ve eksik olarak "namaz sureleri" diye nitelenen ve hemen her zaman namazlarda okunan kısa surelerin bile hutbelerde okunduğuna şahit olmamışımıdır. Cemaatin ekseriyeti bu kısa surelerin neleri konu edindiğini, hangi mesajları içerdiğini bile bilememektedir. Kısa surelere ilişkin durum bu iken Kur'an'ın diğer sureleri ile ilgili bilgi ve mesajlara ne ölçüde sahip olunduğu tartışmasızdır. Bunlar, üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereken hususlardır.

2.6. Hazırlanan metin tamamen kâğıttan okunmaktadır:

Bazı kaygılardan dolayı hutbeler yazılı metinden okutulsa da bu yöntem cemaat üzerinde etki yapamamaktadır. Sunumu yapılacak ko-

633 Bk. Yılmaz, Hüseyin, Camilerin Eğitim Fonksiyonu, İstanbul 2005, s. 103-104.

634 Altıntaş, Ramazan, "Cami Odaklı İrşad Hizmetlerinin Niteliği Nasıl Artırılabilir?", I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), Ankara 2008, I, 240.

635 Altıntaş, s. 242.

nuşma elbette sonuna kadar uygun bir şekilde kâğıda yazılmalıdır. Ama konuşmanın tamamı kâğıttan okunmaktadır. Bu durumda hatip, başını kâğıttan ayıramayıp cemaatle beden diliyle iletişim kuramamaktadır. Bu yüzden konuşma metni, hatiple dinleyicinin arasına girmekte, hutbeye ilgiyi azaltmakta ve dinleyicinin hatibe olan güvenini sarsmaktadır. İrticalen yapılan konuşmada cümle düşüklükleri veya vurgularda yanlışlıklar yapılabilir. Fakat kâğıda bakmadan yapılan rahat konuşma öyle olumlu etki yapar ki, dinleyici ufak-tefek yanlışlıkların farkına bile var(a)maz; varsa bile hoşgörüyü karşılar.⁶³⁶

2.7. Hatiplerde jest ve mimikler yeterince görülmemektedir:

Hutbe yazılı kâğıttan okunduğu için canlı, heyecanlı olarak sunul(a)mamaktadır. Güzel bir sunum için diksiyon önemlidir. Dinleyicilere sorulduğunda farklı hatiplerce sunulan aynı hutbenin beğenisi konusunda farklı yorumlar yapılmaktadır. Vurgular gerektiği gibi yapılamamakta, metin baştan sona aynı tarzda okunmaktadır. Oysa hutbe esnasında Allah Resûlü'nün gözlerinin kızardığı, sesinin yükseldiği, hatta bir orduyu uyarıyormuş gibi gazabının arttığı rivayet edilmektedir.⁶³⁷

2.8. Hatip meslekî açıdan yetersiz görülmektedir:

Mevcut duruma bakıldığında camilerde görev yapanların hem eğitim seviyelerinin düşük olduğu, hem de kendilerini geliştirme konusunda istenilen seviyede olmadıkları gözlenmektedir. Bir başka ifadeyle entelektüel düzeyde bir donanıma sahip olmaktan uzak oldukları gibi, meslekî açıdan dahi yeterli değildirler. Gözleme dayalı bu durumu, yapılan alan araştırmalarında da bizzat imam-hatiplerin kendi ifadeleri desteklemektedir.⁶³⁸

Bir kişinin meslekî açıdan yeterli olabilmesi için mutlaka fakülte mezunu olması ya da lisansüstü eğitim alması gerekmez. Kişi kendi kendisini de yetiştirebilir. Yaptığı işi seven kişi bunu rahatlıkla gerçekleştirebilir. Ancak mevcut din görevlilerine baktığımızda büyük bir vurdumduymazlık içinde olduklarını görmekteyiz.

636 Çetin, Abdurrahman, Hitabet ve İrşad, Bursa 1998, s. 38.

637 Müslim, "Cum'a", 43-44.

638 Bk. Bk. Acuner, H. Yusuf-Artan, Osman, "Din Görevlilerinin Problemleri Üzerine Bir Araştırma, -Van Örneği-, I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), Ankara 2008, II, 88.

2.9. Hutbelerin cemaat üzerinde etkisiz olduğu görülmektedir:

Hatip hem kendisi hazırlamadığı hem de hazır metni içselleştirip etkili sun(a)madığı için okunan hutbeler insanların gündemine girememektedir. Çünkü cemaat hutbeyle ilgili hemen hiçbir tartışma yapmayıp o haftaki hutbe konusuyla ilgili bilgi transferinde bulunmamaktadır.

2.10. Makale formatındaki hutbelere fayda hâsıl olmamaktadır:

Hutbede “Sözlükte şu anlamda, terim olarak şu anlama gelmektedir.” gibi girişler cemaatin ilgisini pek çekmediği gibi akademik bir ortammış gibi özellikle “batı” kökenli kelimelerin kullanılması da ilgi oluşturmamaktadır. Bu nedenle ortalama bir seviyenin tutturulması gerekir. Cemaatin bilmediği, alışık olmadığı akademik bir dilin kullanılması nasıl doğru değilse seviyeyi çok düşüren kelimelerin ve ifadelerin kullanılması da aynı derecede yanlıştır.

3. SORUNLARI VE SORUNLARIN KAYNAKLARI

Mevcut durumun iç ve dış olmak üzere iki tür sorunundan söz edilebilir. Birincisi, din görevlilerinin kendilerinden kaynaklanıç sorunlardır. Buna ilişkin tespitlerimizi şöyle sıralayabiliriz: İmam-Hatip’in kendisini “namaz kıldırma memuru” olarak görmesi, iletişim çağında cemaatle iletişim kuramaması,⁶³⁹ yeterli bilgi donanımına sahip olmaması,⁶⁴⁰ mesleğini sevmemesi,⁶⁴¹ kendini geliştirmemesi,

639 Din hizmetlerinde verimliliği etkileyen en önemli faktörlerden biri de din hizmetlerinin öncelikli yürütücüsü olan din görevlilerinin iletişim becerileridir. Bu konuda şu çalışmalara bakılabilir. Köylü, Mustafa, Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim, Ankara 2003; Hökelekli, Hayati, “Günümüz İletişim Teknikleri ve Dinî İletişim”, Diyanet İlmî Dergi, Sayı: 42/1, Ankara 2006, ss. 41-58.

Alan araştırmalarından öğrendiğimize göre görevlilerin karşılaştıklarını belirttikleri problemler arasında en çok zikredilenler halkla iletişim ve ilişkiler konusudur. Daha geniş bilgi ve çözüm önerileri için bk. Şentürk, Habil, “İmam-Hatiplerin din hizmetlerinde Karşılaştığı Problemler ve Çözüm Önerileri -Isparta Örneği-”, I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), Ankara 2008, II, 68-69.

640 Din görevlileri açısından en önemli sorunlardan biri mesleki bakımdan gerekli ilmi ve kültürel donanıma sahip olunmamasıdır. Dolayısıyla mesleki yeterlilik olmadan bu görevin verimli bir şekilde yerine getirilmesi nasıl mümkün olabilir!? Daha geniş bilgi ve çözüm önerileri için bk. Şentürk, II, 70-72.

641 Alan araştırmalarına baktığımızda din görevlilerinin mesleklerini sevmeyi net olarak görebilmekteyiz. Din görevlileri “seçme imkânı olsa tekrar din görevliliğini tercih etme” durumunda olmayacaklarını ifade etmektedirler. Bk. Acuner-Artan, II, 100-101.

okumaması,⁶⁴² sorgulayıcı ve eleştirel bir zihniyete sahip olmaması, yeteneksiz olması, yöntem bilmemesi, Kur'an metodunu ve bu metoda uygun olarak Hz. Peygamber'in uygulamalarını doğru olarak bilmesi, söylemle eylemin uygunsuzluğu ve kendine güvensizlik problemi.

İkincisi ise eğitim düzeyinin alt seviyede oluşu,⁶⁴³ ekonomik imkânların yetersizliği, imam-hatiplerin çoğunun pedagojik formasyondan yoksun oluşu, okuyacağı hutbede -kötü niyetli olunmasa bile- İslam'ın özüyle uyuşmayan, sahih hadis kaynaklarında yer almayan söylentilere yer verilmesi gibi hususlar dış sorunlardan bazılarını oluşturmaktadır. Mesela Regâib gecesine ilişkin olarak okunan hutbede Hz. Muhammed'in o gece ana rahmine düştüğünden bahsedilmektedir. Bu durum, ancak ayette yer almasıyla ve/veya Hz. Peygamber'den nakledilen sahih bir hadisle bilinebilir. Böyle bir şey olmadığına göre bu, nereden biliniyor da hutbelerde, vaazlarda insanlara doğru bilgi imiş gibi aktarılıyor?!

Ayrıca "Mübarek gece"lere özgü oruç ve namazlarla ilgili hadislerin uydurma olduğu, hiçbir sahih kaynakta geçmediği ehlince bilinmektedir. Kısaca bu gecelerle ilgili rivayetlerin çok zayıf veya uydurma olduğu hadis âlimlerince tespit edilmiştir.⁶⁴⁴

4. SOMUT ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

1. Din görevlilerinin fakülte mezunu olması gerekir. Bilgi en önemli güç olup takdir edileceği üzere İmam-Hatip Lisesi mezunu ile İlahiyat Fakültesi mezunu bir değildir. Kalitenin belli seviyede olması için bunun zorunlu olduğuna inanıyoruz.

Bununla beraber İlahiyat Fakültelerinin ders programının din görevlisi yetiştirecek tarzda yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

642 Okumamadan kastımız hem genel kültürü geliştirici kitapların hem de dinin temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in, mealinin ve tefsirinin okunmamasıdır. Nitekim yapılan alan araştırmalarında imamların büyük bir oranının Kur'an meal ve bir tefsiri baştan sona okumadığı gibi genel kültüre ilişkin kitap okumadıkları da tespit edilmiştir. Bk. Köylü, Mustafa, "Müzakereler", I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), Ankara 2008, I, 294-295.

643 Yapılan alan araştırmalarında imam-hatipler eğitim seviyelerinin daha yüksek olmasını istemektedirler. Bk. Acuner-Artan, II, 86, 88.

644 İbnü'l-Cevzî, el-Mevzûât, by., 1983, II, 122-129; Tekeli, Hamdi, "Regaib Gecesi", DİA, İstanbul 2007, XXXIV, 535. Kandil geceleri, mübarek ay, gün ve gecelerle ilgili uydurma hadis örnekleri için bk. Sancaklı, Saffet, Sünneti Doğru Anlamak, İstanbul 2009, s. 257-58.

2. Hatibin düzgün bir Türkçeye ve akıcı bir üsluba sahip olması gerekir. Dolayısıyla hutbedeki ifadeler, cümleler açık-seçik, öz ve anlaşılır olup cemaatin anlayacağı bir dilde ve üslupta sunulmalıdır. Hz. Peygamber'in insanlara akıllarının seviyesine göre konuşulmasını istediği uyarısı asla akıldan çıkarılmamalıdır.

3. İrticalen konuşmanın önü açılmalı. Bu hem Hz. Peygamber'in yöntemi olup hem de insanlar üzerinde çok daha etkili olarak dikkatleri çekici bir özelliğe sahiptir. Hutbeyi kâğıttan okuyan hatipler kâğıda bağlı kaldıkları için cemaatin yüzüne bak(a)mıyor, dolayısıyla etkin ol(un)amıyor. Hatip adı üzerinde "konuşan" kimse olup "okuyan" değildir.

4. Teftiş ve murakabe gibi hususların işlevsel hale getirilmesi zorunludur. Önceden haber vermeden hatiplerin bizzat görev yerlerinde denetlenmelerinin, işlerin yolunda gitmesi, sorumluluk bilincinin yerleş(tiril)mesi adına yerinde olacağı kanaatini taşıyoruz. Çünkü bu her iki taraf için de sorumluluğu gerektirmektedir.

5. Hatip canlı, dinamik ve dikkat çekici olmalıdır. Hatip jesti, mimikleri, akıcı üslubu, düzgün Türkçesiyle cemaatine hâkim olmalı, alışılmışın aksine gerekli durumlarda hutbeyi kesip müdahil olmalıdır. Konuşma esnasında dinleyicilerden birileri başka şeylerle meşgul olup hem kendini hem de diğer dinleyicileri hutbeden mahrum ediyorsa hatip derhal müdahil olmalı, gerekli uyarıyı üslubuna uygun bir şekilde yapmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber'in bu tür davranışlarda bulunduğu gelen rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁶⁴⁵ Rasûlü Ekrem'in gerekli durumlardaki bu uygulamasını bilen Hz. Ömer de hilafeti zamanında bir defasında Cuma hutbesi okurken sonradan mescide giren ilk muhâcirlerden olan bir sahâbîyi ikaz etmiştir.⁶⁴⁶

Cemaate hâkim olabilmenin bir yolu da dinleyici karşısına çıkılmadan önce hazırlanan metin çokça okunmalı, varsa telaffuzu zor kelimeler ve kavramlar üzerinde durulmalı, gerekirse bu tür kelimeler çıkarılıp söylenmesi kolay olan eş anlamlıları konulmalıdır. Konuşmaya en azından hangi sayfada hangi hususlara temas edildiği bilinecek kadar hâkim olunmalıdır.⁶⁴⁷

Günümüzde özellikle cep telefonları problem arz etmektedir. Cemaatten bazıları hutbe esnasında telefonları ile meşgul olmaktadır.

645 Buhârî, "Cum'a", 32, 33; Müslim, "Cum'a", 54-59; Nesâî, "Cum'a", 21; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 87; İbn Kayyim, Zâdü'l-Meâd, Beyrut 1987, I, 427-28.

646 Buhârî, "Cum'a", 2; Müslim, "Cum'a", 3.

647 Çetin, s. 37.

İşte tam da bu esnada hatip hutbesini keserek gerekli uyarıyı yapmalıdır. Bu tür müdahaleler cemaatin dikkatini hatip üzerinde toplar ve böylece daha canlı ve sağlıklı olarak hutbe dinlenmiş olur.

6. Hatibe sahip olması gerekli niteliklerin kazandırılması ve hatibin istenilen bilgi seviyesine çıkarılması için ivedilikle ve sistematik olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerekli tedbirleri alması gerekmektedir. Özellikle o yerdeki/bölgedeki İlahiyat Fakülteleri ile iletişime geçilerek onların bilgi birikiminden, formasyon tecrübelerinden azami derecede istifade etmenin yolları aranmalıdır. Bu bağlamda düzenli ve sistemli kurslar, seminerler, konferanslar, paneller organize edilerek bilgi ve tecrübe akışı sağlanmalıdır. Atıfta bulunulan organizasyonlar, sağlanacak imkânlarla cazip hale getirilmelidir. Her iki kurum arasında iletişim var ama yeterli düzeyde değil. İletişim daha çok "Kutlu Doğum Haftası" etkinlikleri çerçevesinde olmakta sonrasında zayıflamaktadır.

Ayrıca mevcut İlahiyat Meslek Yüksek Okullarının tekrar işlevsel hale getirilmesi, olmayan yerlerde yenilerinin açılması için her türlü teşebbüs içine girilmelidir.

7. Hutbenin Arapça kısmı zaruret miktarı okunup geri kalan vakit Türkçe nasihat kısmına ayrılmalıdır ki dinleyiciler kendi dillerinde yapılan öğütten daha çok istifade edebilsinler.

8. Müslümanları ilgilendiren her mesele, hutbenin konusu olmalıdır. Bir başka ifadeyle konular, dinî ve dünyevî hayatın tüm alanlarını içermelidir. Nitekim Hz. Peygamber döneminde Müminler hâdiselerden Cuma hutbeleri ile haberdar edilirdi.⁶⁴⁸ Bu nedenle hatip, zamanın, bölgenin, yörenin, mahallin ve şartların gerektirdiği durumlara göre Müslümanları ilgilendiren herhangi bir konuyu, sorunu, hutbe konusu yapabilmelidir. Çünkü her coğrafyanın sorunları, soruları, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel durumları farklılık arz etmektedir. Hutbelerde bu konu dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda her yıl belirli gün ve geceler için aynı hutbe okunmakta; bu da cemaate bıkkınlık vermektedir. Cemaat "artık hocanın ne söyleyeceğini biliyoruz" diyerek bu durumdan hoşnutsuzluğunu dile getirmektedir. Bunun tipik bir örneği Kızılay konusudur. Cemaatin bunu yadırgaması konunun dinî bir formda sunul(ma)mamasındandır. Ancak dinî referanslara yer verildiğinde hutbe hedefine ulaşacaktır.

9. Hutbelerde cemaat arasına fitne sokacak, onları birbirine düşürecek ihtilafli meselelerden; anlaşılması zor kelime, kavram, terim

648 Bk. Kufralı, Kasım, "Cuma", İA, İstanbul 1963, III, 228.

ve ifadelerden kaçınılmalıdır. Tersine insanları müşterek noktalarda bir araya getirecek, vahdeti temin edecek mesajlar sunulmalıdır. Zira insanımızın buna çok ihtiyacı vardır.

10. Hutbeler ne uzun olup insanları bıktırıcı ne de maksadı ifade etmeyecek kadar kısa olmalıdır. Orta uzunlukta olup -mesâi saati hesabına katılarak- 15 dakikayı geçmemelidir. Hutbeler gereğinden fazla uzatılarak ibadet etme niyet ve maksadıyla camiye gelen cemaat usandırılmamalıdır. Sünnete uygun olan orta bir zamanlama yapılmalıdır. Hutbe maksadı ifade etmeyecek kadar kısa da olmamalıdır. O zaman bu durum “dostlar alışverişte görsün” misali iş olsun kabilinden olur. Oysa insanların her zaman nasihate ihtiyacı vardır, hele modern problemlerle boğuşan ve bunalan günümüz insanının çok daha fazla ihtiyacı bulunmaktadır. Dinin temel referanslarına dayanılarak yapılacak dinî-ahlâkî öğütlerle manevî huzurun ve mutluluğun kapısını aralayacaktır. Nitekim Hz. Peygamber’in hutbelerinin ne uzun ne de kısa; fakat ikisi arası olduğu bilinmektedir.⁶⁴⁹ Bir başka anlatımla Resûl-i Ekrem şartların müsaadesi oranında ve yeteri kadar konuşmuştur.⁶⁵⁰

11. Hutbenin konusu, Kur’an olmalıdır. Kur’an anlaşılmalı, Kur’an anlatılmalıdır. Yukarıda da geçtiği üzere hutbe “zikrullah”tır. Kur’an da kendisinin bir “zikir” olduğunu pek çok ayette dile getirmektedir. Aynı zamanda bizzat Kur’an’la öğüt verilmesi gerektiği bildirilmektedir.⁶⁵¹

Allah’ın sunduğu ve Hz. Peygamber’in uyguladığı bu yöntemi öneriyoruz. Kur’an’ın sistematik olarak hutbede konu edinilmesinin zorunlu olduğu inancındayız. Böylece hem doğru bilgi verilerek yanlış bilgi ve hurafelerin önü alınacak hem de insanımızı ilahi kelamın içeriği ve anlamı ile buluşturularak yaşanması için gönderilen Kur’an’ın bütün emirlerinin, yasaklarının ve ahlaki ilkelerinin hayat geçirilmesine katkıda bulunulacaktır. Unutulmaması gerekir ki Hz. Peygamber daima Kur’an’ı anlatmış, ashabının onu anlamasını ve ondaki emirlerle, yasaklara ve ahlakî ilkelere göre bir yaşam tarzı sergilemeleri özelliğini kazanmalarına vesile olmuştur.

Kısaca, o haftaki olay, mesele, sorunlara ilişkin olarak Kur’an ayetleri iyi tespit edilmeli ve bir bütün halinde verilmelidir. Bütünlüğe dikkat edilmezse konunun bazı yerleri eksik kalabileceğinden

649 Müslim, “Cum’a”, 41, 42; Tirmizî, “Cum’a”, 12; Nesâî, “Cum’a”, 35; İbn Mâce “İkâmetü’s-Salât”, 85; İbn Hanbel, Müsned, V, 107; Dârimî, “Salât”, 199.

650 Bk. Kazancı, A. Lütfî, Peygamber Efendimizin Hitabeti, İstanbul 1980, s. 121; Görgülü, s. 178.

651 Kâf 50/45.

Kur'an'ın o konudaki mesajı net verilmemiş olur. "Çağımızın ihtiyaçlarına, insanımızın problemlerine Kur'an ile çözüm bulunmalı, Kur'an bu gözle, yeniden hatiplerimiz tarafından gündeme getirilmelidir. Ne yazık ki Kur'an, toplumumuzda yeterince anlaşılması değildir."⁶⁵²

12. Güncel konulara yer verilmeli, konular Kur'an ve Sünnete göre değerlendirilip cemaate rehber olunmalıdır. Bu husus, özellikle duaların bolca yapıldığı ikinci hutbede yapılabilir.

13. Hatiplerin sorumluluk bilinciyle hareket etmesi gerekmektedir. Açık hava, stadyum vb. alanların aksine cami içinde yapılacak olan hutbe son derece iyi ve verimli bir şekilde değerlendirilmelidir. Çünkü hatibin karşısında onu dinlemeye, vaaz ve öğütlerine hazır bir başka ifadeyle gönüllü bir cemaat vardır. Öyleyse bu durum ve atmosferden azamî derecede istifade etmek gerekmektedir. Zira bu bir fırsattır, insanlar yanınıza gönüllü olarak gelmişlerdir.

Şunu da ifade edelim ki hutbeyi vaaz ve benzerlerinden ayıran en önemli husus, camiye gelenlerin aynı anda hatibi dinlemesinin zorunlu oluşudur. Bir başka ifadeyle hutbenin dışındaki etkinlikler halkın isteğine bırakılmış iken yerine göre katılım az olabilmektedir. Ama hutbeyi dinlemek dinî bir emir olunca Cuma namazına gelenler hutbe dinlemek için gelmektedir. Bu nedenle hutbenin günümüzde irşâd açısından değerlendirilmesi gerekli büyük bir imkan ve çok önemli bir enstrüman olup sorumluluk bilinciyle olaya yaklaşılması gerekmektedir.⁶⁵³

14. Yetersiz ve eksikleri olan imam-hatiplere formasyon bilgi ve becerilerinin kazandırılması elzemdir. Çünkü yukarıda sayılan eksiklikler, hatalar formasyon bilgisine sahip İlahiyat Fakültesi mezunlarında daha az görülmektedir. Formasyon eksikliklerinin giderilmesinin yollarından biri, İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden destek alınarak seminer, konferans gibi akademik etkinliklerle giderilmesidir. İkinci olarak ise her İlahiyat Fakültesinin bulunduğu yere mutlaka İlahiyat Meslek Yüksek Okulunun açılmasıyla bu sorunlar asgariye indirilebilir.

15. Yaşam tarzı, ahlakı, tutum ve davranışları biz inananlara örnek gösterilen Resûl-i Ekrem'in hutbe yöntemi esas alınmalı. Asıl amacı cemaati, dinî-ahlakî konularda aydınlatmak olan hutbelerde ayetlere çokça yer verilmelidir. Böylece insanlar Kur'an bilgisine, kül-

652 Önkal, s. 152.

653 Bk. Önkal, Ahmet, "İrşad Vasıtası Olarak Hutbe", I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri (1-5 Kasım 1993), Ankara 1995, s. 146.

türüne ve şuuruna varmalıdırlar. Müslim’de Ümmü Hişâm bt. Hârise’nin “Kâf suresini yalnızca Hz. Peygamber’in dilinden öğrendim. Her Cuma minberde halka hitap ederken bu sureyi okurdu.” şeklindeki rivayet ile Dârimî “Cuma Günü Hutbede Kur’an Okunması” başlığı altında Ebu Saîd el-Hudrî’den şu rivayete yer verir: “Hz. Peygamber bir gün bize hutbe okudu ve orada Sâd suresini okudu. Secde ayetine gelince minberden inip secde etti.”⁶⁵⁴

Bu rivayetlerden hareketle ahlâkı Kur’an olan Rasûl-i Ekrem’in çoğu zaman hutbelerinde Kur’an okuduğu bir başka ifadeyle hutbelerinin konusunu Kur’an’ın oluşturduğu sonucuna varabiliriz.⁶⁵⁵ Bu sonucu destekler nitelikteki şu hususu da belirtmek istiyoruz: Allah Rasûlü’nün bize intikal eden hutbe sayısı çok azdır. Hz. Peygamber’in en küçük tutum ve davranışlarını, özel durumlarını ve sözlerini tespit ve nakletmede özen gösteren sahabe, acaba niçin Resûl-i Ekrem’in hutbelerini daha fazla nakletmemişlerdir? Bu yerinde soruya kimi araştırmacılar “Hz. Peygamber’in hutbelerinin birçoğunu Kur’an ayetlerine tahsis etmesi dolayısıyla sahabenin nakletme ihtiyacı duymadığı” tarzında cevap vermektedir. Bu cevap, atıfta bulunulan rivayetlere uygun olup Hz. Peygamber tarafından hutbede Kur’an’a verilen yeri ve önemi işaretlemektedir.⁶⁵⁶

16. Hutbenin amacı, Müslümanlara nasihat etmek suretiyle onların dini duygu ve düşüncelerini geliştirmek, onları bilgilendirmek, iyiliklere yöneltmek ve kötülüklerden kaçındırmaktır. Müslümanlara kendilerini manen Allah’a yaklaştıracak ve cennete girmelerini sağlayacak ibadetleri yapmaları tavsiye edilir. Allah’ın gazabına ve cehenneme yaklaştıracak kötülüklerden kaçınmaları gerektiği hatırlatılır. İşte hutbeden ve onun için toplanmadan amaç budur.⁶⁵⁷

17. Denge/bütünlük ilkesi gözetilmelidir. Bir başka ifadeyle konuşma ümit ve tehditi, rahmet ve azabı, vaad ve vâdi, müjde ve ikazı/uyarıyı içermelidir.⁶⁵⁸ Çünkü bu ilke Kur’an tarafından kullanılmaktadır. Mesela Kur’an Allah’ın hem affedici, rahmet ve şefkat sahibi oluşundan hem de O’nun gazap ve azabından bahseder. Müminleri cennete girdirecek niteliklerinden bahsederken hemen peşi sıra inanmayanları cehenneme girdirecek niteliklerinden söz eder. Bu bağlamda Allah’ın, toplumlarına dosdoğru bilgiyi öğretmek amacıyla gönderdiği peygamberlerini uyarıcı (nezîr) ve müjdeleyici (beşîr)

654 Dârimî, “Salât”, 197.

655 İbn Hanbel, Müsned, V, 100, 107; İbn Kayyim, Zâdü’l-Meâd, I, 424.

656 Önkâl, s. 148.

657 İbn Kayyim, Zâdü’l-Meâd, I, 398.

658 Bk. Uludağ, Süleyman, İslâm’da İrşâd, İstanbul 2001, s. 304.

nitelikleriyle göndermesi din görevlileri tarafından iyi okunmalıdır. Bu iki kavram (nezîr-beşîr) Kur'an'da pek çok ayette yan yana zikredilmektedir.⁶⁵⁹

Bir dönem din görevlileri sürekli olarak cehennem ve oraya gireceklerden bahsederken günümüzde ise "hoşgörü" adı altında sadece cennet ve oraya gireceklerden bahsetmektedirler. Her iki yaklaşım ve anlatım tarzı da yanlış olup doğrusu Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in kullandığı her ikisini birlikte verme yöntemidir. İnsanların korku ile ümit arasında olmaları temine çalışılmalıdır. Değilse tehlikeli bir durum var demektir.⁶⁶⁰

18. Allah'ın çağrısına icabet ederek doğru bilgiyi öğrenmek, verilecek öğüdü dinlemek için camiye gelen insanlara Kur'an'da zemini olmayan, sahih rivayetlerde yer almayan bilgilerin verilmemesi gerekir. Bir başka anlatımla insanlara aslı esası olmayan, yalan ve hurafelerle dolu hikâyemsi bilgilerin aktarılmasından son derece kaçınmak gerekir. Zira bu tür bilgiler insanlarda bilgi ve zihin kirliliğine neden olmaktadır ki, bunun sorumluluğunun altından hiç kimse kalkamaz. Mesela "kutsal gece"lerde yapılacak işler sayılırken "bu gecede her bir rekâtında şu sureler okunarak 100 rekât kılınmalı" tarzındaki bilgiler(!) gibi. Verilen bilgilerin, yapılan yorumların Kur'an bütünlüğüne, sahih hadislerle ve makul ölçülere aykırı olup olmamasına azami özen gösterilmelidir.

19. Hatip, yaptığı konuşmayı veya okuduğu metni içselleştirerek, severek ve heyecan katarak konuşmaya özgünlük katmalıdır; çünkü hitabet bir sanattır.⁶⁶¹ Sanat ne kadar estetik hale getirilirse dinleyici üzerinde o kadar etkili olur. Konuşmayı estetik hale getirip dinleyici etkileyebilmenin yollarından biri kuşkusuz hatibin ses tonu ve mimikleridir. Yerli yerinde kullanıldığında duygu atmosferinin zirveye çıkmaması söz konusu olamaz.

659 Bakara 2/212; Nisâ 4/165; En'âm 6/48; Kehf 18/56.

660 Geniş bilgi için bk. Saka, Şevki, Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu, İst., 1991, s. 135-144; Çetin, s. 123-127.

661 Hitabet "beş sanat"tan biridir. Geniş bilgi için bk. Bolay, M. Naci, "Beş Sanat", DİA, İstanbul, V, 546-547.